

MEMORIES OF UKRAINIAN
FOLKLORE AND LITERATURE

Kathrine Grushevska

SELECTED WORKS

In three volumes

Third volume

Compiled by Stephan Myshanych

Видавництво
НОРА-ПРЕС
Donetsk – 2007

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Катерина Грушевська

ВИБРАНІ ПРАЦІ

У трьох томах

Том третій

Упорядкування Степана Мишанича

Видавництво
НОРД-ПРЕС
Донецьк – 2007

УДК 389

ББК Ш2д(4Укр)Грушевська+Ш6(4Укр)Грушевська

Г 915

Видавнича рада

Іван Дзюба (*голова*), Микола Жулинський, Роман Кирчів,
Василь Марко, Валентин Ландик, Всеволод Наулко,
Степан Павлюк, Ростислав Пилипчук,
Тарас Салига, Григорій Сивокінь, Василь Сокіл,
Леонід Талалай, Наталія Шумада

Редакційна колегія

Степан Мишанич (*автор проекту та головний редактор*),
Веніамін Білявський (*заст. головного редактора*),
Олег Соловей (*відповідальний секретар*), Ганна Біла,
Петро Будівський, Євген Отін, Володимир Федоров

Цим томом завершується видання праць Катерини Грушевської. Перший і другий томи праць К. Грушевської склали упорядковані нею українські народні думи, що вийшли 1927 року (I том) і 1931 року (II том – лише сигнальний примірник). Третій том містить народознавчі праці К. Грушевської, друковані у рідкісних на сьогодні виданнях 1920-х років.

Видання є унікальним і вкрай необхідним для студентів-філологів, учених, що працюють над українським народним епосом. Розраховане на студентів-філологів, викладачів вищих навчальних закладів, шкіл, ліцеїв і на ширшого читача, що цікавиться українським фольклором.

ISBN 978-966-380-183-4 (серія)

ISBN 978-966-380-186-5

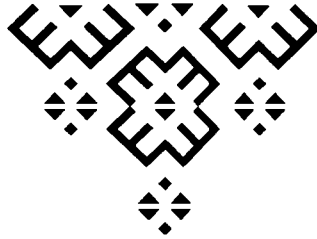
© Норд-Прес, 2007

© Степан Мишанич, проект серії,
упорядкування, передмова, 2007

З ПРИМІТІВНОЇ КУЛЬТУРИ

РОЗВІДКИ І ДОПОВІДІ
КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ

З передмовою
акад. Мих. Грушевського

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА КОМІСІЯ

З ПРИМІТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

РОЗВІДКИ І ДОПОВІДІ
КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ

З ПЕРЕДМОВОЮ
АКАД. МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1924

Передмова

Розвідки і доповіді, подані в сій книзі, не тільки вводять читача в незвичайно цікавий круг важних досягнень і многонадійних перспектив світового соціологічного досліджу, про котрі в нашім громадянстві здебільшого не було навіть відгону, через десятилітнє розірвання всяких нормальних наукових і культурних звязків. Вони знайомлять його також з маленькою і скромною в своїх засобах, але багатою і надійною *в своїх перспективах* лабораторійкою, заснованою в тяжких обставинах недавніх критичних років. Отсі розвідки і доповіді — се праці, виготовлені (або зачаті і потім де-інде докінчені) в Семінарі примітивної культури “Українського Соціологічного Інституту” організацією котрого я займався протягом п’яти літ, 1919—1924.

Гадка про сю організацію виникла у мене під вражіннями ліквідації світової війни літом 1919 р., коли здавалось, що соціальне і культурне, а з ним і наукове життя Європи виходить на нові дороги і вимагає нових форм, нових засобів і нових підходів, в життю науковім і культурнім так само, як в економічнім і політичнім. Тим часом як одні елементи громадянства — в переважній більшості очевидно — не думали ні про що инше, і всі сили напружували в сім напрямі, щоб як найскорше і найповніше ліквідувати внесені війною пертурбації та повернути економіку, соціальні й культурні відносини і форми на те саме місце і в ту саму обстанову, де їх застала світова завірюха, — сама ся завірюха та її ліквідація винесла на поверхню життя чимало також і таких елементів, які не вважали ні можливою ні бажаною просту реставрацію передвоєнних відносин.

Вони відчували глибокий розрив в життю, вчинений моральними наслідками великої світової різни, а поглиблений та незвичайно обгострений матеріальними результатами її: безвихідну компромітацію державного й економічного імперіялізму, капіталістичної анархії, класової держави, кермованої буржуазією, і диктованої нею, для вжитку мас, культури і етики — до крайности загострену вичерпанням вікових економічних ошадностей, руїною добробуту та економічної сили людности і повним захитанням її психічної рівноваги.

Відновлення соціально-економічних і культурних форм, що виявили так яскраво свою нездатність, сі елементи вважали безнадійним і цілком непотрібним.

Вони рвалися до творення нових засобів і відносин, спільними силами розбурханих трудящих мас — перед усім міжнародного пролетаріату. Бажали бачити не тільки нові форми міжнародної політики, народоправства, економіки, але й нову школу, пресу, наукову організацію, — більш уважливу і більш придатну для цього нового соціально економічного будівництва, підійманого в інтересах дійсних продукційних верств і сил суспільности.

В обставинах тодішнього політичного і громадського життя отсі елементи, що змагали до нового будівництва, здавались значними, і засоби, на котрі вони рахували, виглядали поважними. Таке вражіння робило на мене те, що доводилось бачити і чути літом 1919 р. в різних міжнародних зібраннях. Здавалось, що підіймаються справді нові серйозні сили міжнародної кооперації на сім полі, з котрими доконче потрібно звязатись і нашому громадянству, зокрема його культурним і науковим робітникам, щоб підтримувати з ними організований звязок і співробітництво.

От під такими вражіннями був мною вироблений план “Українського Соціологічного Інституту”, котрому я ставив такі завдання:

а) приготувляти досвідчених наукових дослідників в різних галузях соціології та заправляти їх до самостійної наукової праці на культурно-історичнім і соціологічним матеріялі, загальнім і українським;

б) знайомити ширші українські круги з здобутками соціологічної науки на Заході, її напрямми й методами; викликати в нашім громадянстві інтереси до соціологічного досліду і громадження для нього наукового матеріялу; впливати на засвоєння у нас здобутків і поступів соціологічного дослідження людського життя;

в) освідомляти західні наукові і громадські круги про соціяльну історію України, її сучасне життя, поступи української науки, і особливо соціологічні досліди на Україні.

Найбільш відповідним місцем пробутку такої дослідчої інституції для найближчого часу я вважав місто Женеву. Виходив в тім з традиції старої Драгоманівської громади, що там працювала в 1870—80-х рр., і з непережитої ще в тім моменті ролі Женеви, як міжнародного культурного центру, з тенденціями широкої інтернаціональної кооперації і підтримки всякого поступового, визвольного новаторства. Організуючи там нову інституцію, можна було сподіватись доволі легкого звязку з ріжними суголосними групами, течіями й інституціями інших народів. Отже я постаравсь як швидше спопуляризувати вироблений мною план “Українського Соціологічного Інституту” серед українського громадянства і скоро дістав не тільки обіцянки, але й де-які невеличкі підмоги на перший час. Тож заходивсь підбирати бібліотеку і матеріяли для нової праці, і в жовтні 1919 р. виїхав з тим усім до Женеви, щоб розпочати організаційну і видавничу роботу, під цею новою маркою “Українського Соціологічного Інституту”.

В Женеві я одначе попрацював тільки півроку. Оптимістичні перспективи за сей час дуже зблідли і загалом, і спеціально що до планів мого Інституту. Елементи нового світового будівництва, схарактеризовані мною вище, показались далеко слабші, ніж се здавалось, і засоби його так само. Яскраво виявилися всі труднощі ліквідації війни. Стало ясно, наскільки се процес затяжний, складний, і для пред-

ставників старої буржуазної дипломатії і політики, що нею зайнялись, очевидно нездійснимий! Інтернаціональні звязки не наростали, а розпорошувались серед суперечностей економічних, політичних, національних, що роз'єднували й нейтралізували змагання до міжнародної кооперації на полі відновлення культури, науки, школи в напрямі нових соціалістичних течій. Отже і Женева як інтернаціональний центр не давала тих користей, котрих я від неї сподівався. А при тім же вона й пустила з дня на день, через сі самі причини, і через більш прозаїчну обставину: здорожіння місцевої валюти, що робила Швайцарію, колись найдешевшу країну — тепер одною з найдорожчих. Прихильники нового світового будівництва не належали до верств, приготовлених для такого здорожіння, і між ними мені та моїм співробітникам теж приходилось думати про осідок з дешевшою валютою. Бо засоби для “Українського Соціологічного Інституту” припливали все слабше, й обіцянки, йому дані, здебільшого показувались мало надійними. Супроти сього, щоб продовжити його роботу при таких невеличких коштах, якими він розпоряджав, його треба було доконче і як скорше перенести до якоїсь країни з дешевшим життям і нижчими друкарсько-видавничими цінами. Правда, було ясно, що для поставлених Інституту завдань сі краї з дешевшою валютою не дадуть тих сприятливих умов, які давала Женева. То що ж, невблаганні господарські мотиви диктували свою волю. В квітні 1920 року фактичний осідок Інституту було перенесено до Чехо-Словаччини, а ще через якийсь час, зимою 1920 — 21 р. з тих же причин — нижчих цін життя і друку, перенесено його до Австрії.

Розуміється, сі перекочовки були доволі несприятливим додатком до всіх інших, так нелегких для розвитку роботи обставин. Не дурно кажуть, що три рази перевезтись, так як один раз погоріти. В результаті сих переселень і зібрана Інститутом бібліотека та запаси його власних видань опинилися в ріжних містах, розкидані і розріжнені, і так само співробітники, що гуртувались коло нього, розпорошувались по світу, не можучи слідкувати за його кочуваннями. Тим не менше, при всіх несприятливих обставинах і крайній бідності засобів, робота в нім шла неустанно, і давала свої позитивні наслідки, проречисто посвідчуючи життєздатність нового Інституту і вложеної в се діло ідеї.

Сі результати можна звести до таких головних пунктів:

Хоча Інститут ухиявся від якої небудь участі в тій псевдо-соціологічній метушні, яку підняли після війни ріжні титуловані і нетитуловані соціологи, роблячи з титулу соціології нову назву для політиканського прожектерства, і навіть багато старих і шановних організацій позводили на сю слизьку дорогу, проте все таки він обростав потроху зносинами і звязками і серед свійської суспільности і серед інших народів. Знаходив серед свого громадянства прихильників і співробітників, які приставали до його роботи, помагали йому здобувати кошти, складали гроші, розпродували його видання і под. Особливо цінна була з сього боку поміч українських емігрантів Америки: робітників, студентів, учителів, які збирали для нього складки на вічах, популяризували його видання і под. В чужих наукових кругах публікації Інституту теж знаходили інтерес, нераз і прихильну оцінку, обмін виданнями і матеріалом.

1921 р. Інститут організував у Відні публічні виклади; прочитані були серії лекцій на такі теми: Початки громадського життя і розроблення сього питання в

літературі; Держава в минулому і в соціалістичній будучині; Теорія Нації; Соці-
яльні підстави розвою мистецтва; Криза капіталізму; Будова соціалістичного гос-
подарства; Кооперація і соціалізм; Історія Української революції. Сі лекції дали
нагоду до дуже корисного обміну думками і ріжними теоретичними питаннями
між співробітниками і послужили підставою для дальших публікацій Інституту:
прочитані лекції потім оброблялись лекторами і розгортувались в більші і менші
праці та курси, які потім друкувались Інститутом.

Всього протягом 1920—23 рр. Інститут випустив 12 книг, а саме.

В серії інтернаціональній, на французькій мові:

Антологія української літератури до пол. XIX в., з передмовою звісного фран-
цузького філолога А. Мейє, 144 стор.

Коротка історія України, зложена М. Грушевським, 256 стор.

В серії українській:

Початки громадянства (генетична соціологія), М. Грушевського, ст. 328.

Теорія нації, В. Старосольського, ст. 144.

Держава і соціалістичне суспільство, М. Шрага, ст. 224.

Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки, К. Грушевської,
ст. 192.

В серії матеріялів:

3 початків українського соціалістичного руху: М. Драгоманов і женевський
соціалістичний гурток, зладив М. Грушевський, ст. 212.

Замітки і матеріяли до історії української революції, 1917—1920, П. Христю-
ка, 4 книги ст. 152 + 202+160+192.

Галичина в рр. 1918—1920, М. Лозинського, ст. 228.

Матеріялу для публікацій не бракувало, й інтересу до них також, але недоста-
ча коштів гальмувала сю роботу і примушувала припиняти її навіть серед повно-
го розмаху. Першою прийшлося перервати серію інтернаціональну, хоча в ній було
вже підготовлено кілька цінних публікацій (напр. економічна географія Украї-
ни, історія української літератури і под.). Діло в тім, що сі видання випускались
тільки для розсилки бібліотекам, інституціям в обмін і под. і не повертали нічого
з вложеннх коштів. Тому їх не можна було продовжувати, хоч се вони перед усім
сповняли останнє з завдань, поставлених Інститутові. Інші видання потроху
продавались — не вважаючи на скрутну матеріяльну ситуацію, і помалу поверта-
ли вложені кошти, так що з сих приходів можна було б продовжувати сі публі-
кації, хоч і в дуже повільнім темпі. Цілий ряд заготовлених праць чекав черги:
дальші части матеріялів з історії революції, бібліографія української соціологіч-
ної літератури, такі монографії, як от студія про соціальні підстави розвою мис-
тецтва, начерки з історії релігійної мисли на Україні, з історії початків
українського соціалістичного руху в Галичині, розвідки з історії техніки і при-
мітивного мишлення, й ин. Але з тим, як економічна криза в українських землях
зростала, все тяжче ставало дочекатись коштів для сих видань, і все більш пеку-
чою ставала потреба перенесення Інституту на Україну та забезпечення йому про-
довження роботи на ґрунті, а його праці — безпосереднього звязку з життям.

З сього погляду мені особливо важним здавалась робота поведена в семінарі
примітивної культури Інститута. Як видно з вищесказаного, праця в сім напрямі

була мною піднята від самого початку. В лекціях, читаних в 1920—21 рр. і в опублікованім потім курсі генетичної соціології я вказував на потребу глибше вглянути в процес людського усупільнення, від найраніших нам приступних стадій, з огляду на сучасний глибокий перелом в соціально-економічних відносинах, і послідовно — в усій культурній та ідеологічній надбудові.

“Доба, котру переживаємо, — писав я в згаданій книзі, весною 1921 р. — “стоїть під знаком реакції против індивідуалізму і класовости новішого “цівілізованого ладу” та повороту до колективізму і солідарности. Стоїмо, очевидно, перед одним з тих великих переломів в провідних мотивах людства, котрі воно нераз переживало. Все ясніш се стає мені всякий раз, коли від біжучих фактів переходжу до студій соціальної еволюції в минулому. Все більше укріплююся в переконанню про рішачючу ролю в вічних змінах людського життя сеї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних то других. В результаті моїх занять і міркувань се чергування мені уявляється як основа того ритму соціальної еволюції, котрий розсліджує соціологія і всі соціальні науки разом з нею”. І далі: “В тій великій кризі, котру переживаємо ми, переживає весь світ, — коли паде старе і в тяжких муках і зусиллях родиться нове, котрого образу і вигляду людство ще не може відгадати, — більш ніж коли небудь культурна людина відчував потребу вияснити собі ті дороги, котрими людство прийшло до нинішніх форм громадського пожиття, і ті, що лежать перед ним. В ту пору, коли одні пророчать повну руїну, цілковите заникання не тільки теперішніх форм політики й економіки, але й культури, соціального ладу, всього дотеперішнього укладу життя, а другі навпаки розпучливо чіпляються за сі форми життя та силкуються, так би сказати — замовити їх, зачарувати й охороняти від злих духів руїни, проголошуючи сі форми чимсь святим, недотикальним, незмінним, що мусить існувати як вічна приналежність і прикмета людського життя, — в такий момент особливо цінно і користо для кожної свідої людини завдати собі труду познайомитися з історією розвою тих форм, тих первооснов соціального, політичного і культурного укладу, на яких він спирається”.

В короткій формі я виложив в сім курсі головніші спостереження і висновки сучасного соціологічного досліду над початками людського усупільнення: над процесами переходу людського життя до організованого колективу (родо-племінного), розкладу сього колективу під натиском індивідуалістичних тенденцій, що приводять до класового устрою, в котрім виростає соціальне життя т. зв. цівілізованої доби, і переходу людства до сеї стадії суспільного життя. В сім напрямі потім велись праці в семінарі примітивної культури далі, і я мав неабияку приємність бачити успіхи його співробітників в дослідженню ріжних фаз і сторін вишеозначених процесів. І краще ніж які небудь теоретичні характеристики їх занять, думаю, — послужить для пізнання напрямів і методів занять сього семінара отся збірка праць почасти виконаних, почасти розпочатих в сім семінарі, а докінчених уже пізніше, першого і найбільш йому близького з виучеників і співробітників — автора отсеї книги, котру я нині випускаю, як живу характеристику діяльности згаданого семінара, і з ним взагалі “Українського Соціологічного Інституту”.

Авторка сеї книги почала свої студії на відділі права київського українського університету в рр. 1917—9, продовжувала їх в женецькім університеті в рр. 1919—

20, студіюючи головню державне право і суспільну економію. Від початків організації Українського Соціологічного Інституту стала інтензивно працювати в нім, студіюючи примітивну культуру і заразом виконуючи обовязки секретаря Інституту. З кількох праць, зроблених нею в семінарі примітивної культури по історії техніки і матеріальної культури в сій збірці подається тільки одна, що матиме ширший інтерес для нашого громадянства і всіх, хто має діло з передісторичною культурою. Свої заняття примітивним фольклором задокументувала вона книжкою: “Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки”, виданою літом 1922 р. у Відні. Се вибірка характеристичних текстів ріжних родів і ріжних стадій словесної творчости обох континентів (ст. 35—192), попереджена студією: “Розвій словесної творчости і примітивна проза (ст. 3—34), в котрій авторка виходячи від давніших проб намічення послідовних стадій в розвитку словесної творчости (особливо поглядів Вундта) подає і свої власні гадки, спеціально що до розвою художнього оповідання у примітивних народів — дані їй студіюванням примітивного фольклору.

Сі заняття кінець кінцем привели її до дослідів примітивного мишлення, котрого характеристичні прикмети недавно перед тим попробував висвітлити звісний французький філософ Люсьєн Леві-Брюль (Levy-Bruhl) в своїй першій книжці на сю тему (*Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, 1910). Саме з’явилась тоді в 1922 р. друга його книга на сю ж тему, що виходячи з принципів примітивного мишлення, уставлених в першій праці, деталізувала його аналіз та освітлювала спеціально деякі сфери примітивного думання, не видвинені в попередній студії. В збірці, котру отсе публікуємо, читач знайде коротку характеристику головних висновків, поставлених Леві-Брюлем, зроблену авторкою, — котра одначе не обмежилась самим реферуванням сеї теорії, а констатуючи, що діло Леві-Брюля не являється ще ні закінченою системою примітивного мишлення, ні його історією, а тільки вказує шляхи до його досліду і дає йому ініціативу, вона сама з більшою чи меншою самостійністю аналізує ріжні аспекти примітивного світогляду, з другого боку — за поміччю його освітлює, для прикладу, ріжні переживання, чи як вона правильно висловлюється — хвилеві *відживання* сього примітивного мишлення в нашій фольклорі. Для сього прикладу бере похоронні обряди (не так давно вперше зібрані в значнішій скількості Науковим товариством ім. Шевченка у Львові). Висуває при тім тезу, дуже важну і в своїх виводах незвичайно багато обіщуючу — про колективістичні настрої примітивної людини, як першу причину і формуючий принцип її космології і розуміння взаємовідносин між собою і доохрестним світом. У попередніх дослідників — скажім у Дюркгема і у самого Леві-Брюля можна знайти тільки загальні гадки про впливи примітивного колективізму на вироблення примітивного, або як Леві-Брюль його називав — прелогічного світогляду. Тому етнологічний матеріал, притягнений до сеї тези в сій книзі і переведений над ним дослід дає де-що нове і варте всякої уваги в дослідженню психологічного і соціального процесу людської громади.

Сю основну свою концепцію авторка розвиває також і в головній своїй праці, що займає центральне місце в сій книзі й являється найбільшою дотепер і найбільш самостійною її роботою: “Тотем і Мана. Дві категорії примітивної мисли”. Епіграфом її вона взяла тезу звісних дослідників релігійних ідей, учеників пок. Дюркге-

ма і представників сеї так зв. французької соціологічної школи — що “мана”, таємнича сила — космічна енергія природи, так як її означає примітивна людина, і родове оточення, в котрій вона живе, — се дві “категорії” примітивного мишлення, без котрих для неї неможливі ні судження, ні які небудь міркування. За поміччю їй приступного матеріалу, ставлячись критично до висновків сеї соціологічної школи і самого покійного маестра сеї школи — Дюркгема, авторка провіряє і стверджує в головнім вище вказану тезу. Вказує, що такою категорією соціальності вважали, тридцять-сорок літ тому, т. зв. “тотем”. Розкриває конвенціональність (умовність) сього терміну — всю масу неналежних сюди явищ, які були притягнені і включені в поняття тотемізму, і кінець кінцем вважає можливим прийняти його в розумінню чисто конвенціонального означення тої стадії людського існування, що жила під знаком роду як принципу, який наповняв тоді весь світогляд людини. Самий же термін *оте, ототеман, тотем* вважає можливим по-лишити тільки при його дійснім, реальнім значінню: відношення індивіда до роду.

Сеї критичний розслід поняття тотему прийнятого в літературі й реального значіння сього виразу становить першу, меншу частину розвідки. Другу і більшу, головну частину її авторка присвячує іншому, новішому примітивному термінові (викритому Кондрінгтоном у Полінезійців і спопуляризованому його монографією про Полінезію в 1890-х рр.) — поняттю *мана*. Вона аналізує се поняття в ряді інших аналогічних виразів, котрими ріжні примітивні племена означають космічну силу, і доводить, що в противність тотемові, котрому тільки силоміць, за поміччю ріжних аналогій, подиктованих нашим “цівілізованим” мишленням, підсовувано таке універсальне значіння, “мана” дійсно являється живим і реальним відбиттям примітивного поняття про космічну силу, чи життєву енергію, яке характеризує відносини людини до доохрестного світу, — як тотем означає її відносини до людського колективу. Аналізуючи розгалуження сього поняття, можна в значній мірі вияснити собі примітивний світогляд — під умовою тільки, щоб не робити сього за допомогою європейських ідей, хоч би навіть упрощених для примітивного вжитку, як се практикувалося звичайно в давніших підходах до примітивного мишлення, особливо англійськими соціологами.

За поміччю даних новими дослідниками вказівок причинності про недостачу в примітивнім мишленню понять кавзальности в нашім розумінню, — заступлених в нім тим, що Леві-Брюль називає законом “партиципації”, причетности (іраціональних — на наш погляд — звязків, які існують в примітивній уяві між ріжними родами предметів і явищ), авторка влучно аналізує примітивне розуміння ріжних явищ природного і соціального порядку, і спеціально спиняється на поняттю того, що ми звемо родом, себ то примітивного колективу. Справедливо зазначає, що се поняття кардинально відріжняється від нашого поняття про рід тим, що в поняттю примітивного колективу фізичний звязок, або споріднення крові, грає другорядну ролю, або краще сказати — властиво не грає ніякої ролі. Звязок, що лучить членів сього колективу, чисто соціальний, і фізичному спорідненню в нашім розумінню в сім звязку примітивні люди надають дуже мало значіння (давно помічено, що фізіологічний процес розмноження вони розуміють дуже не ясно, і взагалі обсерватори фізичних явищ вони дуже лихі — як се піднесено і в сій праці). Для ілюстрації розбирається поняття адоптації (аналіз сього поняття у примітивних

належить до вповні оригінальних розділів цієї праці). За поміччю його розкривається вся логічність, з становища примітивного мишлення, абсурдного для нас складу родового колективу, що може містити в собі не тільки родичів і адоптованих людей, але так само і звірят, рослини, і навіть абстрактні поняття — зеніт, надір, захід, схід, пори року і под. З другого боку вияснюється цілковита окремішність цього колективу, що творить, в очах примітивного, зовсім замкнений і самозадоволений світ, так що супроти доохресного світу він являється самостійним “мікрокосмом” в повнім значінню того слова. В світлі сих явищ дається докладніша конструкція вище зазначеної концепції про колектив, як джерело всякої життєвої сили і всього, так би сказати — об’єктивного ладу речей в очах примітивного.

Концепція ся одна з найбільш оригінальних висновків досліду примітивної культури, переведеного авторкою. За поміччю її вона об’яснює, як я вже одмітив вище, відживання ріжних примітивних поглядів в нашій фольклорі (в похороннім українським обряді). Ним же освітлює початки поетичної творчости, реферуючи погляди американського дослідника, проф. Гаміра на початки поезії, і спеціально — баядного співо-танцю, в короткій доповіді, котру, я певен, з користю прочитають не тільки наші фольклористи і дослідники усної творчости, а і всі, кого інтересує будучність поезії. Тут з одного боку вказано на значіння ритму — основного нерву поетичної творчости в життю примітивного колективу. З другого — схарактеризовано погляди Гаміра на поезію, як на голос колективу перед усім, що своїми традиційними засобами відкликається до наших соціальних інстинктів і нейтралізує вибуялий індивідуалізм. Сі гадки американського історика літератури містять в собі дуже глибокий зміст і варті всякої уваги та розроблення.

В іншій невеличкій статті, з приводу кількох казусів з життя примітивних: “полону орнаменту” і “крадіжки слова” освітлюються примітивні поняття про власність, як атрибут магічної сили, котрою володіє людина, і котру вище всього цінує. Поверховні аналогії, за котрі часом хапаються обсерватори примітивного життя, не повинні нас збивати: при ближчім розгляді психологічний зміст таких примітивних явищ, аналогічних з цивілізованим життям, виявляє свою глибоку відмінність. Аж в *примітивнім способі мишлення* відкривається властивий зміст соціологічних фактів примітивного життя. Поки вони не зведені до нього, їх вигляд може бути чисто ілюзійним для нашого ока!

Я висловив вище своє переконання, що ся книжка може віддати не аби-яку прислугу нашому громадянству тим, що введе його в дуже мало досі йому звісну сферу нових течій і здобутків західньої соціології й історії культури, що за останні кільканадцять літ зробили дуже важні поступи, незмірно розширили круг своїх спостережень і відкрили незвичайно інтересні перспективи дальшому дослідові не тільки на ґрунті культурно нижчих народів, але й на нашім власнім ґрунті.

Навіть перша з тут уміщених праць, не вважаючи на свій ніби то дуже далекий і спеціальний зміст, дає інтересні культурно-історичні вказівки загального значіння — так що вони кидають яскраве світло й на нашу власну культурну історію, — як се зазначено і в самій статті. Мова йде про техніку новішої неолітичної доби. На американським ґрунті, живучи поруч з останками індіанських племен, які в сій культурі, не вживаючи металів, дожили до наших часів, американські етнологи й

археологи мали добру нагоду вистудіювати сю техніку в найтонших подробицях: мали змогу бачити на власні очі різні виробничі процеси в усіх деталях. А порівнюючи їх з незвичайно багатими, різнородними, прегарно обслідуваними останками старих майстерень і копалень тої самої техніки і тої самої раси (близьких свояків і безпосередніх предків тих нинішніх індіанських племен), вони могли відтворити такий повний образ техніки неолітичної доби, що він далеко переходить все те, що викомбінувалось досі на підставі європейського археологічного матеріалу, скомбінованого з різними поміченнями над низько-культурними племенами інших країв. За останні часи приступлено до підсумовання цих спостережень і відтворення передісторичної техніки і матеріальної культури Америки. Авторка реферує першу з монографій, розпочатих в сих цілях американським Етнологічним Бюро. Поруч перегляду цікавіших сторін самих технічних процесів, вона одмічує різні вказівки на організацію праці, спеціалізацію різних технічних робіт і завязки виробничих професій на сім ґрунті, а разом підкреслює дуже важний висновок, який піддають взагалі сі досліді — але якого не підчеркнули відповідно їх автори. Се те, що примітивна людина в неолітичній добі зовсім не була так переобтяжена і забита фізичною працею, як то досі припускалось. Виготовлення камінного струменту робилось не роками і десятиліттями, як то приймалось дотеперішніми істориками культури, — ні, се були доволі легкі й короткі технічні процеси, і людина далеко більше мала часу на культуру інтелектуальну і соціальну, на творчість словесну, обрядову, релігійну і т. д. “Час, котрий примітивна людина по давнішим поняттям мусіла витратити на виріб сокири, в сім новім освітленню неолітичної техніки міг бути вжитий на творення духових і соціальних вартостей”. Мусимо таким чином процес надбудови всякого роду ідеологічних і естетичних представлень і концепцій уявляти собі далеко більш інтензивним і раннім; мусимо його витвори пересувати до старших періодів людської культури і мислити собі їх соціальне й інтелектуальне життя далеко більш виробленим, ріжностороннім і змістовнішим, ніж се вважалось давніше. Культурно-історична перспектива таким чином доволі серйозно змінюється в самих своїх підставах.

Відкриття ж того, що Леві-Брюль називає пре-логічним, або перед-логічним мишленням примітивної людини, справді може стати цілою епохою в дослідженню історії ідеологічної надбудови в розвою людства. Вона відкриває надзвичайно інтересні й цінні підходи до висвітлення не тільки примітивного мишлення, але й еволюції людської мисли взагалі. Вказує на можливість устави-ти поруч логічних засобів, котрими орудує наша євразійська, індо-європейсько-семітська культура, інші процеси мишлення й об'яснення природного оточення, правдоподібно пережиті в часті й нашими етнічними комплексами (чи самими пра-індоєвропейськими і пра-семітськими конгломератами, чи тими масами, що вони пізніш асімілювали). А се ж відкриває такі многонадійні перспективи в дослідженню соціальних, моральних і релігійних понять і представлень, що значіння сього “великого діла нашого часу” ще й збагнути відповідно не можна. При відповідній енергії досліду, і обережності в орудуванні методами, вказаними новішими етнологічними дослідями, воно може дати, справді, зовсім нове й далеко реальніше, ніж досі, освітлення походження основних соціальних інститутів, громадських відносин, моральних і релігійних норм.

Можна думати, що на ґрунті сього “пре-логізму” знайде своє розяснення і проблема примітивного світогляду — розвою ідей і понять, з котрою не могли собі дати ради оборонці й противники старої анімістичної теорії. Ся теорія видвигнена з початком 1870-х рр. Тейлором, доволі давно вже перестала задовольяти соціологів і істориків культури, які справедливо вказували на сорозмірно пізну формацію тих понять душі й духа, і т. д., що були взяті анімістами за основу примітивного мишлення. Коли з кінцем минулого століття — головно в працях Фрезера зроблена була проба видвигнути, як ранішу стадію культури і мишлення, магічний світогляд (що через се й дістав у де-кого назву перед-анімістичного, пре-анімізму), то при всій влучности де-яких помічень і пояснень, даних прихильниками сього нового напрямку, за цими більш менш відокремленими й ізольованими групами розшифрованих явищ і фактів не відчувалось загальнішого підкладу — якоїсь такої ширшої синтетичної ідеї, яку давала анімістична теорія. Тому не раз навіть дуже освідомлені з примітивною культурою дослідники вважали магічну теорію тільки помічним засобом, яка може пояснити де-що, але все таки не можна заступити анімізму, як ширшої, універсальної інтерпретації примітивного світогляду. Отже “прелогізм” власне являється такою, здається — дуже влучною пробою загального освітлення примітивного мишлення, процесу творення образів, понять і норм примітивного життя в найраніших нам досі приступних стадіях його — часах усуспільнення, колективізації людського життя, перед його диференціяцією і боротьбою індивідуалістичних і колективістичних тенденцій. Анімістичні ж концепції — так як їх старались (не без небезпечного підтягання під нашу цивілізовану логіку!) відтворити англійські соціологи минулого століття — скорше відповідають уже де-що розвиненій індивідуалізації й диференціяції людської громади.

Так само можна сподіватись, що в світлі “прелогізму” знайдуть дійсно позитивне й наукове розв'язання ті, часто безвихідні контроверсії, які тяглися останніми десятиліттями на полі історії релігійних представлень. Полишаючи на боці догматиків, заклопотаних виключно бажанням погодити етнологічні і соціологічні факти з традиційними церковними поглядами про одвічний людський монотеїзм, пізніше затемнений і розложений фетишизмом, антропоморфізмом, анімізмом і т. д. (викриття манічних понять викликало з сього погляду чималий переполюх!), — об'єктивні дослідники еволюції релігійних понять знайдуть в основних прикметах прелогічного мишлення зав'язки тих “містичних” (як їх називає Леві-Брюль), себ-то противних нашій цивілізованій логіці поглядів, що становлять базу старих релігій. Відкриття тим важніше, що до сеї бази відкликається потім дуже довго це тільки релігійне життя, але й усякі тенденції до підвищеної солідарности, збільшеного морального зв'язку в соціальних відносинах — творення “спільности” (Gemeinschaft), як її означають, в протиставленню до громади-спілки (“Gesellschaft”) де-які дослідники¹⁾.

В сих останніх словах я підхожу ще раз до сього питання, тільки зазначеного принагідно, а не розробленого у Леві-Брюля (що було й завважено, з усяким респектом для його праці, деякими критиками). В сій книжці воно поставлене кілько-

¹⁾ Див. Теорію Нації В. Старосольського, ст. 32 дд.

ма наворотами, але розуміється — такі ще не вичерпані і не доведені до останніх висновків. Кажу про звязок сього “пре-логічного” мишлення з колективізмом громадського життя, що відживає в моментах особливих змагань до збільшення громадської солідарности. Зміни соціального устрою, викликані продукційними відносинами, відбиваються (як то вже бачимо, хоч в загальних зарисах тільки) не лише в ідеології, моральних і правних нормах, інтелектуальних представленнях і естетичних настроях, — але і в самій системі мишлення, в його законах, в його логіці (в ширшій розумінню слова). Логічні закони, що здаються на перший догляд такими незмінними (і де-які соціологи пробували підчеркувати сю вірність собі в усяких часах і обставинах людської “логічної мисли”, як основу всякого пізнання), в дійсності теж мають свою пластику, залежну від усеї соціальної надбудови. А пішовши далі, ми безсумнівно признаємо, що в самім безпосереднім вражінню, в чисто фізичнім навіть спостережанню *культура*, себ-то наслідки основних змін в життю, викликає теж певні безсумнівні зміни. Загально звісне, напр., спостереження, що кольори розрізняються людським оком неоднаково на різних ступенях культури, знаходить собі ширше освітлення в поміченнях над слабою спостережливою здібністю нижчекультурних народів. Детальні розгляди сього лежать в будучності, але наше поняття про *релятивність* людських понять, вражінь і настроїв поширюється тим уже тепер дуже значно і дуже корисно в інтересах об’єктивно-наукової оцінки досягань людського мишлення і досвіду.

Недавно померший віденський психолог Вільг. Єрузалем — один з горячих прихильників отсього нового напрямку в психологічнім досліді, підніс в своїм останнім курсі впливи диференціації техніки й суспільности (поділу праці й формування суспільних клас) та вироблення на сім ґрунті “більш самостійних і самозадоволених індивідуальностей” (іншими словами — індивідуалізації людського життя) на скуплення і з тим — на поглиблення обсервації й уваги, яка через те набирає більш реальности й об’єктивности. “Через се — писав він — люди пізнають багато такого, про що колективні уявлення, себ-то одержані по традиції пояснення вражінь, не говорили нічого. Через се тільки стають вони здібними бачити речі вповні об’єктивно й використовувати їх для своєї праці. Завдяки тому їх інтелект скріпляється супроти афективних і емоціональних елементів, що переважають в стані соціальної обмежености (індивіда)¹⁾, і так одночасно з усамостійненням індивіда, спричиненим поділом праці, і з його зростаючою незалежністю від традиції, розвивається й інтелектуалізація душі”.

Я навів отсю тезу, навіяну вражіннями нових течій в досліді примітивного мишлення, як ілюстрацію тих многоважних і широких висновків, котрих перспективу вони відкривають, і zarazом — ілюстрацію того загального інтересу, котрий мають питання, порушені в отсій книзі: тої вартости, яку вона може мати для нашого громадянства. Розуміється, ся книга вимагає де-якого теоретичного підготовання у свого читача, і де-якої привички до наукової лектури (що легко може бути осягнена уважним читанням і де-якою знайомістю з українською тер-

¹⁾ Про перевагу емоціонального елемента над інтелектуальним у примітивній людині, в колективістичнім пожиттю, котру дуже підносить Леві-Брюль і його однодумці, як прикмету примітивної психології, див. также в другій статті отсеї збірки.

мінологією). Як твір ще тільки початкуючого дослідника (не забувати ж, що перша і початок другої з уміщених тут статей все таки не більше як семінарійна доповідь, а інші праці являються першими пробами самостійного наукового досліджу), вони не свободні від де-яких дефектів у викладі й стилі. Але скільки небудь уважний читач легко поборе сі невеликі труднощі й увійде в дуже цікавий і цінний круг новіших історично-філософських, психологічних, соціологічних і культурно-історичних спостережень західної науки, від котрої ми були відірвані тяжким і трудним десятиліттям нашого життя, і тепер мусимо за нею спішно поспівати.

Заразом — я повертаюсь тут до другої, висловленої на початку гадки — я сподіваюсь, що сей збірник праць одного з вихованців “Українського Соціологічного Інституту” послужить доказом доцільности й корисности його роботи, зокрема — його семінарія примітивної культури, на котрім, на мій погляд, мусить бути положена головна вага в нинішніх обставинах. Повертаючись на Україну з початком сього 1924 року, я одним з найближчих завдань своїх ставив перенесення на Україну і мого “Українського Соціологічного Інституту”. Записка моя з сього приводу була заслухана в I і III відділах Всеукраїнської Академії Наук (історично-філологічним і соціально-економічним) і за їх порозумінням порішено перенесений із за кордону “Український Соціологічний Інститут” звязати з I відділом Академії. Але з іншої сторони піднято було сумніви проти сього, з тих мотивів, що при існуванні в Харкові Інституту Марксизму, в круг котрого входить також і соціологія, існування в Києві Соціологічного Інституту було б неоправданою розкішю. Справа перенесення “Українського Соціологічного Інституту” на Україну і продовження тут його роботи несподівано затрималась і зістається досі непорішена, — що я вважаю чималою шкодою для нашого культурного життя.

В плянах занять “Українського Соціологічного Інституту” я на перший план висував роботу його семінарія примітивної культури. При широких завданнях, поставлених харківському Інституту Марксизму ледве чи можна сподіватись, аби ся широка й розгалужена сфера студіювання й дослідження знайшла в його рамках відповідну увагу й розроблення. Тому думаю, що тут якраз робота Українського Соціологічного Інституту буде найбільш корисно доповняти роботу Інституту Марксизму й інших дослідчих інституцій, яким доводиться працювати на історично-культурнім ґрунті в ширшій розумінню. Чи візьмемо досліди фольклорні, чи етнологічні, чи історію морали, обичаю, чи правові інститути, чи, нарешті, саму психологію й гносеологію нинішньої людини — скрізь ми відчуваємо недостачу твердої бази в ґрунтовнім досліді примітивних стадій формації сих явищ та їх переживань чи відживань в часах пізніших. Досліди примітивної культури взагалі не мали у нас щастя. Де-які дуже вдатні і навіть блискучі екскурси в сю сферу, які робились у нас часами (як, напр., праці Зібера по історії примітивного господарства), зістались відокремленими фактами, що лишились без звязку й впливу на загальний хід праці. Інші дослідники або зовсім обходились без такого історично-культурного освітлення, або радили собі ходячими, затасканими, запізніними, з других і третіх рук узятими загальниками; щасливі виїмки були рідкі і тільки підчеркували загальний сумний стан.

Тепер, коли після десятилітнього застою енергійно підноситься гасло — врівень з світовою наукою! — треба спішити покінчити з тим недопустимим ста-

ном і в сій сфері. Наша наукова робота мусить придбати міцну соціологічну базу. Обминаючи ту вульгарну, політиканську псевдо-соціологію або “соціал-політику”, яка була запанувала по ліквідації світової війни, намість правдивого соціологічного досліду подаючи рецепти нинішніх, будучих і бувших міністрів на загоєння всяких злободневних питань (як я вже згадав, навіть старі шановні соціологічні органи стали збірником таких “соціал-політичних” меморіалів), ми мусимо щільно звязатися з дійсно соціологічною світовою роботою, як в розробленню теоретичних соціологічних проблем, так і в дослідженню основних культурно-історичних питань. Ся робота останніми “тісними роками” і в світовім науковім руху мусіла поборювати значні труднощі. Не диво, бо діло се далеко тяжче, ніж виготовлювання “соціал-політичної” рецептури. У нас же вона вимагає великої підготовчої роботи: їй потрібні перед усім відповідні засоби, котрі можуть бути придбані тільки систематичними, організованими заходами. Підсю хвилю ми не маємо ні відповідного добору літератури, ні навчальних засобів, ні методично-підготовлених керманічів, і підготовча праця, потрібна для заповнення сеї прогалини, не може бути зроблена прихапцем, при якійсь иншій роботі. Потрібен на се спеціальний науковий осередок, і се місце й ролю в загальнім науковім плані я й призначав семінарові примітивної культури Українського Соціологічного Інституту. Тому то й хотів би як скорше бачити його в роботі, в руху, у нас дома, а не за кордоном.

*Акад. М. Грушевський,
організатор і керманіч “Українського Соціологічного Інституту”*

Зміст

3 ПРИМІВНОЇ КУЛЬТУРИ

Передмова	7
Початки заселення і культури Америки	20
Примітивне мишлення і його відгомони в нашій фольклорі	61
Тотем і Мана, дві категорії примітивної мисли	87
Полон орнаменту і крадіж слова, як причинки до поняття власності у примітивних народів	148
Колективне в примітивній поезії	155

СТАТІ ТА КРИТИКА

Дума про пригоду на морі Поповича	169
Спроби соціологічного об'яснення народньої казки	210
Людський колектив, як підвалина пам'яті	229
До соціології старцівства	243
З примітивного господарства	251
До нових матеріалів про первісний монотеїзм	287
До взаємин між загальним і спеціальним народознавством	320
Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві	325
Матеріали до вивчення професійного співацтва	335
На бічних стежках кобзарського епосу	337
Українські народні думи у французьких перекладах	388
Критика та бібліографія (1926–1931)	395

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Катерина Грушевська

ВИБРАНІ ПРАЦІ

в трьох томах

Том третій

Редактор *В. Білявський*
Художній редактор *Н. Антипова*
Технічний редактор *О. Пилипенко*
Коректори *К. Зінченко та О. Гріцай*

Видавництво «Норд-Прес». Св. про держреєстр. ДК № 839
83112, Україна, м. Донецьк, бул. Пушкіна, 23. Тел. 8 (062) 337-43-06

Надруковано у друкарні ТОВ «Норд Комп'ютер»
Адреса: м. Донецьк, вул. Університетська, 112. Тел.: (062) 386-35-76

Катерина Грушевська.

Г 915 **Вибрані праці:** у 3 т. — Донецьк: Норд-Прес, 2007. — Т. 3.
— 444 с.

ISBN 978-966-380-183-4 (серія)

ISBN 978-966-380-186-5

Цим томом завершується видання праць Катерини Грушевської. Перший і другий томи праць К. Грушевської склали упорядковані нею українські народні думи, що вийшли 1927 року (I том) і 1931 року (II том — лише сигнальний примірник).

Третій том містить народознавчі праці К. Грушевської, друковані у рідкісних на сьогодні виданнях 1920-х років. Розраховане на студентів-філологів, викладачів вищих навчальних закладів, шкіл, ліцеїв і на ширшу аудиторію, що цікавиться українським фольклором.

УДК 389

ББК Ш2д(4Укр)Грушевська+Ш6(4Укр)Грушевська